

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

CEYHUN YUNİS OĞLU OSMANLI

«İQTİSADI İNKİŞAFIN RESURS TƏMİNATI
VƏ ONDAN İSTİFADƏNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ
PROBLEMLƏRİ»

İxtisas: 5308.01 – «Ümumi iqtisadiyyat»

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

B A K I - 2013

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «İqtisadiyyatın tənzimlənməsi» kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Məhiş Aliş oğlu Əhmədov

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Ramiz Kamil oğlu İskəndərov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Allahyar Niyaz oğlu Muradov

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası

Dissertasiya işinin müdafiəsi «29_» _01__ 2014-cü il tarixdə saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün D 02.051 dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az.1001, Bakı şəhəri. İstiqlaliyyət küçəsi 6, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «___» _____ tarixdə göndərilmişdir.

**Dissertasiya şurasının
elmi katibi, iqtisad elmləri
namizədi, dosent**

Z.İ.Mustafayeva

DİSSERTASIYA İŞİNİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. XX əsrin sonunda dünyada istehsalın miqyaslarının genişlənməsi nəticəsində ölkələrin təbii-xammal resurslarına olan tələbatlarının artdığı halda onların məhdudluğu, istehsalının getdikcə baha başa gəlməsi qloballaşma şəraitində təşəkkül tapan milli iqtisadiyyatların formalaşması və inkişafında resurs amilinin rolunu kəskin artırdı. Azərbaycan müstəqil dövlətə çevrildikdən sonra ölkənin resurs üstünlüklərindən optimal və səmərəli istifadəyə imkan verən iqtisadi strategiyanın formalaşdırılması və reallaşdırılması, milli iqtisadiyyatın inkişaf baxımından müstəsna əhəmiyyətə malik oldu. Belə ki, milli iqtisadiyyatın resurs potensialı onun qarşısında duran sosial-iqtisadi məqsədlərin reallaşmasının mühüm həlledici amili və şərtinə çevrildi. Son illərdə elmi-texniki tərəqqinin təsiri altında inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi artımda təbii resurs amillərinin rolu xeyli aşağı düşməsinə baxmayaraq, dünya təcrübəsi göstərir ki, təbii resursların, xüsusən karbohidrogen ehtiyatlarının zənginliyi bir çox hallarda yeni təşəkkül tapan və inkişaf edən milli iqtisadiyyatlar üçün daha çox ilkin potensial və start kapitalı rolunu oynayır.

Ölkəmizin resurs potensialının strukturunda neft ehtiyatlarının çox böyük xüsusi çəkiyə malik olması, müstəqillik illərində onun milli iqtisadiyyatın təşəkkülü və inkişafının təmin edilməsinin lokomotiv rolunu oynaması bu resurslardan istifadənin dövlət tənzimlənməsi problemlərinin sistemli təhlilini və dəyərləndirilməsini tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyi mərasimindəki tarixi çıxışında ölkəmizin iqtisadiyyatında keçid dövrünün artıq başa çatdığını bəyan edərək xüsusi vurğuladı ki, biz artıq başa çatmış bu prosesin yekunlarından nəticələr çıxarmalı, ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafını təmin etmək üçün nailiyyətlərini dərin təhlil etməli, cəmiyyətimiz üçün aktuallaşan təkliflər irəli sürməli və yeni paradigmlər haqqında düşünməliyik.

Bu baxımdan ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin aparıcı istiqaməti olan neft strategiyasının reallaşdırılmasının milli iqtisadiyyatın inkişafındakı rolunun araşdırılması, dəyərləndirilməsi qloballaşma şəraitində davamlı inkişafın prinsiplərinə, tələblərinə uyğun

həmin resurslardan səmərəli və optimal istifadəyə imkan verən iqtisadi tənzimləmə mexanizminin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılmasının konseptual əsaslarının, prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsinin nəzəri metodoloji və əməli problemlərinin tədqiqi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Beləliklə, nəinki hazırkı dövrdə, həm də gələcəkdə respublikamızda milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsi məqsədi ilə dövlətin tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və əsaslandırılması dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığını və seçilməsini şərtləndirmişdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafı ilə bağlı texniki və texnoloji problemlər Azərbaycanda AMEA-da, ADNA-da, həmçinin müvafiq elmi-tədqiqat institutlarında neft sənayesinin inkişafı ilə bağlı əməli əhəmiyyətli tədqiqatlar aparılmış, bununla da onlar ölkəmizdə neft sənayesinin formalaşması və inkişafında müstəsna xidmətlər göstərmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin tədqiqatlarda başlıca məqsəd neft hasilatının artırılması və emalının sənaye texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı olmuş, dövlət tənzimlənməsi problemlərinin makroiqtisadi aspektləri isə az tədqiq edilmiş və müvafiq olaraq respublikanın iqtisadçı alimlərinin elmi axtarışlarının tədqiqat mövzusu olmamışdır. Bununla belə, Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın resurs potensialı, strukturu, proporsiyaları, habelə xarici-iqtisadi əlaqələrinin formalaşması ilə bağlı problemlər respublikamızın iqtisadçı alimlərindən Ş.H.Hacıyev, A.A.Nadirov, Z.Ə.Səmədzadə, İ.H.Aliyev, Ə.İ.Bayramov, M.X.Meybullayev, M.C.Ataşiyev, A.Ş.Şəkərliyev, İ.A.Kərimli, N.M.İmanov, X.H.Kazımlı, E.M.Hacızadə, Ə.Q.Əlirzayev, M.A.Əhmədov, Ş.S.Qafarov, Ə.C.Muradov, F.F.Mustafayev, Y.Z.Yüzbaşeva, R.K.İskəndərov, R.T.Həsənov, Q.N.Manafov, Ə.Q.Allahverdiyev, Ü.Q.Əliyev və başqalarının tədqiqatlarında ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə öz əksini tapmışdır. Öyrənilən problemlə bağlı respublikamızda aparılmış tədqiqatları yüksək qiymətləndirməklə yanaşı qeyd etmək istərdik ki, qloballaşma şəraitində cari və perspektiv məqsədlər, mövcud milli reallıqlar və dünya təcrübəsi nəzərə alınaraq milli iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsində neft resurslarından səmərəli və optimal istifadə olunmasının dövlətin tənzimləmə mexanizminin formalaşması və təkmilləşdirilməsinin makroiqtisadi problemləri

xüsusi tədqiqat obyektı olmamışdır.

Tədqiqat əsərində respublikamızda milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunmasında resurs potensialının rolu, neft resurslarından istifadənin dövlət tənzimlənməsinin modelləri, Azərbaycanın iqtisadi inkişafının resurs potensialının makroiqtisadi xarakteristikası dəyərləndirilmiş, qloballaşma şəraitində neft gəlirlərindən səmərəli istifadə edilməsinin dövlət mexanizminin əsas istiqamətləri və təkmilləşdirilməsinin prioritetlərini müəyyənləşdirməyə cəhd edilmişdir. Bütün bunlar tədqiqat işində araşdırılan problemlərin aktuallığını, əməli əhəmiyyətini əyani surətdə göstərir. Qeyd olunanlar, müəllifə, dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın dinamik və davamlı inkişafının təmin edilməsində, neft potensialının rolunu, onlardan səmərəli istifadənin dövlət tənzimlənməsi, iqtisadi mexanizmlərinin milli reallıqlar və beynəlxalq təcrübəsini nəzərə alaraq nəzəri-metodoloji və əməli baxımdan araşdırmaq, respublikamızın konkret materialları əsasında neft potensialından istifadənin müasir vəziyyətini, onun inkişaf yollarını, amillərini sistemli təhlil etmək, dəyərləndirmək əsasında, qloballaşma şəraitində neft gəlirlərindən səmərəli istifadə olunmasının dövlət mexanizminin prioritetlərini müəyyənləşdirmək və əməli cəhətdən onların reallaşdırılması üçün işlənib hazırlanan iqtisadi strategiyanın təkmilləşdirilməsi ilə bağlı konkret təklif və tövsiyələr irəli sürməkdən ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün nəzəri-metodoloji və əməli baxımdan aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya məqsəd qoyulmuşdur:

- milli iqtisadiyyatın dinamik və davamlı inkişafının təmin olunmasında resurs potensialının rolu və əhəmiyyətini əsaslandırmaq;
- neft resurslarından istifadənin dövlət tənzimlənməsi modellərini təhlil etmək, dünya təcrübəsini ümumiləşdirmək, dəyərləndirmək mövcud reallıqlar nəzərə alınaraq onlardan ölkəmizdə istifadə imkanlarını müəyyənləşdirmək;
- neft hasilatının reallaşdırılmasında istifadə olunan iqtisadi mexanizmləri tədqiq etmək, bu sahənin inkişafını xarakterizə edən göstəricilərin proqnozlaşdırılmasının xüsusiyyətlərini aşkara çıxar-

maq, onların əməli cəhətdən tərtibi yollarının metodologiyasını müəyyənləşdirməyə və əsaslandırmağa cəhd etmək;

- Azərbaycanın neft sektorunun müasir vəziyyətini sistemli təhlil etmək və müvafiq statistik bazaya əsaslanaraq bu sahənin inkişaf perspektivlərini dəyərləndirmək;

- qloballaşma şəraitində neft gəlirlərindən istifadə edilməsi sahəsində dövlətin iqtisadi siyasət prioritetlərini və onun əməli cəhətdən reallaşdırılmasının dövlət mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

- neft resurslarından istifadənin modellərini təhlil etmək, onların xarakterik cəhətlərini aşkara çıxarmaqla, dünya təcrübəsi prizmasından Azərbaycan reallığına uyğun effektiv tənzimləmə modelinin konseptual əsaslarını müəyyənləşdirmək;

- dünya bazarında qiymət konyukturasından asılı olaraq Azərbaycanda neft gəlirlərinin dinamikasının dəyişmə meylini proqnozlaşdırmağa cəhd etmək;

- Azərbaycanda yaxın gələcək üçün effektiv neft strategiyasının reallaşdırılmasında, dövlət mexanizminin təkmilləşdirilməsinin prioritetlərini müəyyənləşdirməklə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaq.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın inkişafının neft və neft gəlirlərindən səmərəli istifadə edilməsinin dövlət tənzimlənməsi prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi problemlərinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı kimi ölkəmizin neft resursları və ondan istifadənin təmin edilməsinin dövlət tənzimlənməsi sistemi seçilmişdir.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatın elmi-metodoloji əsaslarını öyrənilən problemlə bağlı klassik, neoklassik, keynsçi, monetar, institusional və digər iqtisadi məktəblərin, habelə respublikamızın və xarici iqtisadçı alimlərin fundamental elmi-tədqiqat əsərləri, bu sahədə dünya təcrübəsində istifadə olunan konsepsiyalar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları, fərmanları, Milli Məclis, Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul olunmuş normativ aktlar, hökumət proqramları, normativ-hüquqi sənədlər, hesabatlar və s. təşkil etmişdir.

Tədqiqatın gedişində ölkəmizin neft resurslarından və ondan istifadə nəticəsində əldə olunan gəlirlərdən səmərəli istifadə etməklə milli iqtisadiyyatın dinamik və davamlı inkişafına nail olmaq probleminə sistemli, kompleks, pozitiv-normativ, sinergetik yanaşma, müxtəlif statistik, müqayisəli təhlil, sintez, balans və sair üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, indiki, habelə gələcək nəsillərin maraq və mənafeələrini nəzərə alaraq Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunmasında neft resursları və ondan istifadə nəticəsində yaranan neft gəlirlərindən səmərəli istifadənin makroiqtisadi problemləri müəyyən edilərək dəyərləndirilmiş, mövcud reallıqlar, dünya təcrübəsi nəzərə alınaraq iqtisadi-sosial inkişafın qanunauyğunluqları, vasitələri, imkanları, dövlət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi prioritetləri, elmi-metodoloji və əməli baxımdan əsaslandırılmışdır. Dissertasiya işinin elmi yeniliyini müəyyənləşdirən mühüm cəhətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunmasında resurs potensialının, xüsusən neft amilinin rolu nəzəri-metodoloji və əməli baxımdan araşdırılaraq, müəllif mövqeyi bildirilməklə ümumiləşdirmələr edilmiş, qanunauyğunluqları və xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmışdır;

- neft resurslarından istifadənin modelləri mövcud milli reallıqlar və dünya təcrübəsi nəzərə alınaraq ümumiləşdirmələr aparılmış, dəyərləndirilmiş və onların ölkəmizə tətbiqinin mümkünlüyü əsaslandırılmışdır;

- neft sektorunun inkişafı göstəricilərinin proqnozlaşdırılmasının metodoloji əsasları və xüsusiyyətləri, onların tərtibinin əməli problemləri aşkara çıxarılır, onun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı konkret təkliflər irəli sürülür;

- Azərbaycanın konkret materialları əsasında neft sektorunun inkişafı ilə makroiqtisadi göstəricilər arasında asılılıqlar korrelyasiya-regressiya təhlili və s. metodlar vasitəsilə tədqiq edilmiş, alınan nəticələr davamlı inkişaf baxımından dəyərləndirilmişdir;

- proqnoz materialları əsasında ölkəmizdə neft sektorunun inkişafı ilə ÜDM, büdcə gəlirləri və xərcləri arasındakı asılılıqları əks

etdirən proqnoz modelləri qurulmuş, müvafiq ümumiləşdirmələr edilmiş, nəticələri alınmış, perspektivdə bu asılılıqlar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı konkret təklif və tövsiyyələr verilmişdir;

- dünya neft bazarında qiymət konyunkturasının dəyişməsinin müxtəlif variantlarında neft resurslarından və gəlirlərdən səmərəli istifadə etməklə perspektivdə respublikamızda iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin konseptual əsasları və prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər, tövsiyyələr irəli sürülmüşdür;

- davamlı inkişaf modelinə keçid şəraitində indiki, həm də gələcək nəsillərin maraq və mənafelərini nəzərə alaraq respublikamızda Neft Fondunun gəlirlərindən istifadənin dövlət tənzimlənməsi və prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təklif və tövsiyyələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik statistika məcmuələri, Nazirlər Kabinetinin, sahə nazirlikləri, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ), Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu (ARDNF) və Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin (ABƏŞ) hesabatları təşkil etmişdir. Bununla yanaşı tədqiqatın gedişində Dünya Bankının və Beynəlxalq Valyuta Fondunun müvafiq araşdırmalarını əhatə edən toplulardan, öyrənilən problemlə bağlı ixtisaslaşdırılmış aparıcı elmi tədqiqat institutlarının müvafiq materiallarından və sairədən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dünya təcrübəsi və mövcud milli reallıqlar nəzərə alınaraq iqtisadi inkişafda neft resurslarından səmərəli istifadə ilə bağlı modellər araşdırılaraq dəyərləndirilmiş, onların Azərbaycana tətbiqinin mümkünlüyü, davamlı inkişaf modelinə keçiddə onun yaratdığı imkan və potensial xarakterizə olunmuş neft sektorunun inkişaf perspektivləri ilə makroiqtisadi göstəricilərin qarşılıqlı əlaqə və asılılığı, proqnozları ilə bağlı ümumiləşdirmələr edilmişdir.

Tədqiqat işində respublikamızın konkret materialları əsasında neft sektorunun inkişafı ilə makroiqtisadi göstəricilərin, xüsusən büdcə gəlirləri və ÜDM-in artımı ilə qarşılıqlı əlaqəsi perspektiv dövrə

tətbiqən müəyyənləşdirilmiş, ümumən neft resurslarının istifadəsində əldə olunan gəlirlərdən, xüsusən Neft Fondunun gəlirlərindən ölkəmizdə davamlı inkişafın təmin edilməsi məqsədi ilə dövlət mexanizminin təkmilləşdirilməsinin konseptual əsasları və prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı konkret təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Dissertasiya işinin əsas müddəaları davamlı inkişaf konsepsiyasının imkan, potensial və prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində, funksional istiqamətlər üzrə məqsədli kompleks proqramların işlənilib hazırlanmasında, habelə «İqtisadiyyatın tənzimlənməsi», «Sosial-iqtisadi inkişafın strateji planlaşdırılması, proqramlaşdırılması və proqnozlaşdırılması» və digər fənlərin tədrisi prosesində də istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin aprobasiyası və nəticələrinin tətbiqi.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri üzrə «Ümummillî lider Heydər Əliyevin neft strategiyası» Heydər Əliyev: İqtisadi inkişaf strategiyasının təntənəsi mövzusunda keçirilmiş respublika Elmi-praktik konfransda (Bakı, 2009), «Qlobal iqtisadi böhran və Azərbaycanın enerji təminatı strategiyası» Qlobal maliyyə böhranı: İqtisadi təhlükəsizliyin Azərbaycan modeli və dünya təcrübəsi (Bakı, 2010), «Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunmasında resurs potensialından səmərəli istifadə problemi» Milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi (Bakı, 2012) mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq elmi-praktiki konfransda və «Neft Fondunun vəsaitlərinin istifadəsi məsələləri» «Dünya iqtisadiyyatının inkişaf paraqdiqması. Bazar və sonrası» mövzusunda Avrasiya sosial elmi tədqiqat forumunda (Bakı, 2012) məruzələr dərc edilmiş, tezis və materiallar nəşr olunmuşdur.

Dissertasiya işinin nəticələrinin ümumi həcmi 6,5 çap vərəqi həcmində nəşr edilmiş 11 məqalə və tezisə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin nəticələri Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutunda bu istiqamətdə aparılacaq elmi-tədqiqat işlərində istifadə üçün qəbul olunmuşdur. (12 fevral 2013-cü il, №33/33-7/03)

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi: Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin ümumi həcmi 27 sxem, cədvəl daxil olmaqla 152 səhifədən ibarətdir.

MÜNDƏRICAT

GİRİŞ

I Fəsil. Milli iqtisadiyyatın inkişafının resurs təminatı və onun dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları.

1.1. Milli iqtisadiyyatın resurs potensialının tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları.

1.2. Neft resurslarından istifadənin dövlət tənzimlənməsi modelləri və onların xarakterik cəhətləri.

1.3. Neft sektorunun inkişafının proqnozlaşdırılmasının metodoloji əsasları və xüsusiyyətləri.

II Fəsil. Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın inkişafına neft amilinin təsirinin sistemli təhlili və dəyərləndirilməsi.

2.1. Azərbaycanda neft sektorunun inkişafı və onun müasir vəziyyətinin makroiqtisadi xarakteristikası.

2.2. Neft resurslarından səmərəli istifadə edilməsinin investisiya amilləri.

2.3. Neft sektorunun milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi.

III Fəsil. Qloballaşma şəraitində neft gəlirlərindən səmərəli istifadə üzrə dövlətin tənzimləmə siyasəti və onun təkmilləşməsinin prioritetləri.

3.1. Neft gəlirlərindən istifadənin dövlət mexanizmi və ondan istifadənin təkmilləşdirilməsinin əsas yolları.

3.2. Dünya neft bazarında qiymət konyunkturasından asılı olaraq perspektivdə Azərbaycanda neft gəlirlərinin dinamikasının dəyişmə meylləri.

3.3. Qloballaşma şəraitində Neft Fondunun gəlirlərindən istifadənin təkmilləşdirilməsinin istiqamətləri.

Nəticə.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

1. Milli iqtisadiyyatın resurs potensialının iqtisadi inkişafın təsirinin tədqiqinin nəzəri-metodoloji aspektləri.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, yeni təşəkkül tapan milli iqtisadiyyatın iqtisadi inkişafının təmin olunmasında ölkənin malik olduğu resurs təbii zənginliyi çox böyük ilkin potensial və hərəkətverici qüvvə rolunu oynayır. Bu baxımdan hər bir milli iqtisadiyyatın resurslarından istifadə dərəcəsi nəzərə alınaraq onun malik olduğu resurs üstünlüklərindən optimal istifadəyə imkan verən dövlət tənzimləmə sisteminin formalaşdırılması və reallaşdırılması onun gələcək inkişafının təmin edilməsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan hər hansı bir konkret resursun, xüsusən ölkəmiz üçün neft resurslarının iqtisadi inkişafdakı rolunun araşdırılması, iqtisadi inkişafın prinsip və tələblərinə uyğun həmin resurslardan səmərəli, optimal istifadəyə imkan verən iqtisadi mexanizmin formalaşdırılması və reallaşdırılmasının konseptual əsaslarının və prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsini bir problem kimi kəskin aktuallaşdırdı.

Belə bir şəraitdə ölkənin malik olduğu, sərəncamında olan resurslar dövlətin səmərəli və optimal tənzimləmə siyasəti nəticəsində o, sosial-iqtisadi inkişafın məqsədlərinin reallaşmasının obyektiv əsasına çevrilir. Təhlil göstərir ki, hətta kəmiyyət və keyfiyyətcə eyni olan resurslar istifadə edilməsinin optimallığı və səmərəliliyi dərəcə-sindən asılı olaraq fərqli potensiala, nəticəyə malik ola bilərlər. Bu baxımdan, resurs potensialı ancaq müxtəlif resurs növlərinin həcmi ilə deyil, həm də onlardan istifadə dərəcəsini, faydalı multiplikator effekti yaratmaq qabiliyyəti ilə müəyyənləşir.

Bu baxımdan, ABŞ Prezidenti Ruzvelt çox haqlı olaraq yazırdı: «ABŞ dövlətinin böyüklüyü və qüdrəti malik olduğu sərvətlərlə deyil, bu sərvətlərdən necə istifadə etməyimizlə müəyyənləşir». Nəticə etibarı ilə resurs potensialının reallaşdırılmasının səmərəliliyi hər şeydən əvvəl dövlətin iqtisadi siyasəti vasitəsi ilə reallaşır.

Məlumdur ki, Azərbaycanın ən başlıca sərvəti karbohidrogen ehtiyatları ilə bağlıdır. Bu baxımdan, dünya təcrübəsi və milli real-lıqlar nəzərə alınaraq effektiv neft strategiyasının formalaşdırılması və reallaşdırılması milli iqtisadiyyatın təşəkkülü və gələcək inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malik oldu. Bu strategiya özünə həm neftin çıxarılması, emalı, daşınması, məhsulun pay bölgüsü ilə bağlı dün-

yanın bir çox ölkələri və şirkətləri ilə birgə müqavilələrin bağlanması özünə daxil edir. Əlbəttə, burada ən prinsipial məsələ indiki və gələcək nəsillərin maraq və mənafeələrini nəzərə alaraq neft gəlirlərinin bölüşdürülməsi və səmərəli istifadə edilməsi ilə bağlıdır. Ulu öndər Heydər Əliyev «Əsrin müqaviləsi»ni bağlayaraq və Neft Fondunun fəaliyyətinin konseptual əsaslarını müəyyənləşdirməklə Azərbaycanda neft gəlirlərinin idarə olunması və istifadəsinin ən effektiv modelini yaratdı. Bu model neftin ixracından əldə edilən bütün valyuta gəlirlərinin xüsusi fondada toplanması və həmin vasitələrdən mərkəzləşdirilmiş qaydada bütünlükdə ölkənin prioritet sosial-iqtisadi məqsədlərini reallaşdırmaq üçün şəffaflıq prinsipi tam gözlənilməklə ondan səmərəli istifadəsinə imkan verdi. Bu baxımdan, bu gün uğurla reallaşdırılan neft strategiyası, Azərbaycanın global maliyyə böhranından ən az itki ilə çıxmasının, iqtisadi-siyasi müstəqilliyinin, təhlükəsizliyinin, sabitliyinin təmin edilməsinin və davamlı inkişafa keçidini şərtləndirən ən başlıca amil hesab edilməlidir.

Belə ki, bu illərdə Azərbaycanın mütləq üstünlükləri nəzərə alınaraq reallaşdırılan neft strategiyası ölkəmizdə regional inkişaf proqramlarının qəbulu və reallaşdırılmasına zəmin yaratmış qeyri-neft sektorunun inkişafı, ərzaq, enerji təhlükəsizliyinin və bütövlükdə sosial inkişafın təmin edilməsi ilə bağlı konkret problemləri həll etməyə imkan vermişdir.

2. Neft resurslarından istifadənin dövlət tənzimlənməsi modelləri və onların səciyyəvi cəhətləri.

Neft hasilatının artımı və əldə olunan gəlirlərdən istifadənin dövlət tənzimlənməsi sisteminin, modelinin xarakterik cəhətlərinin aşkara çıxarılması, dəyərləndirilməsi resursların mənimsənilməsi prosesində dövlətin iştirakı dərəcəsinin, yerinin və rolunun müəyyən edilməsi bu sferada tətbiq olunan hüquqi və iqtisadi mexanizmlərin təcrübəsinin tədqiqi, onların ölkəmizə səmərəli tətbiqi prinsiplərini əsaslandırmağa imkan verir. Neft resurslarından istifadənin dövlət tənzimlənməsinin, xarici ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, ümumi cəhətlərə baxmayaraq ayrı-ayrı ölkələrdə tətbiq olunan tənzimləmə modellərin müxtəlifliyi obyektiv olaraq aşağıdakı amil və şərtlərlə izah olunur: dövlətlərin iqtisadi-siyasi və təşkilati quruluşunun müxtəlifliyi; milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinin fərqli olması; regionda gedən geosiyasi proseslərin kəskinliyi; dövlətin iqtisadi proseslərə müdaxilə

səviyyəsi; ölkənin iqtisadiyyatında təbii resurslardan istifadə konsepsiyalarının fərqliliyi; neft hasilatının geoloji-coğrafi şəraiti; ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya dərəcəsi və s.

Təhlil göstərir ki, ümumən, dünyada neft hasilatının tənzimlənməsini, şərti olaraq, “amerika” və “avropa” kimi iki modelə bölmək olar. Onların xarakterik və fərqli cəhətlərini ümumi halda aşağıdakı kimi xarakterizə olunur: «amerika» modelinin fərqləndirici cəhəti dövlətin rolunun, əsasən qanunverici və iqtisadi tənzimləmə ilə məhdudlaşdırılmasıdır; «avropa» modeli üçün dövlətin mineral xammal sektorunda «birbaşa iştirakı», dövlətin sosial-iqtisadi inkişafı problemlərinin həllinə təsirinin olması, bir qayda olaraq neft resurslarının istifadə proseslərinin idarə edilməsi və tənzimlənməsi üzrə funksiyaların böyük hissəsi dövlətin vahid bir idarəetmə orqanının himayəsi altında birləşməsi və s.

Bütün bunlarla yanaşı neft sektorunun inkişafının dövlət tənzimlənməsi mexanizmi konkret olaraq bağlanan hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin (HPBS) fərqli iqtisadi mexanizmlərdən də istifadə olunur.

HPBS layihələrinin başlanması üçün ilkin şərtlər kimi, bu investisiya formasını qəbul edən ölkənin neft resurslarına malik olması, lakin həmin ölkənin kifayət qədər milli kapitalla, zəruri texniki səviyyəyə, eləcə də, bu resursların sərbəst şəkildə mənimsənilməsi üçün zəruri təcrübəyə və kadrlara malik olmadığına görə, xarici kapitalın ölkəyə cəlb edilməsi üçün optimal milli investisiya rejiminin olması çox vacibdir.

Dünya təcrübəsində istifadə olunan HPBS modellərini üç əsas qrupa bölmək olar:

- məhsulun üçpilləli bölgüsü prinsipinə əsaslanan modelində hasil olunan bütün məhsullar iki hissəyə - kompensasiya və mənfəət hissələrinə bölünür. Kompensasiya hissəsindən investorun yatağın axtarışına, kəşfiyyatına və işlənməsinə çəkilən xərcləri ödənilir. Mənfəət hissəsi isə öz növbəsində sazişlə müəyyən olunmuş nisbətlərdə dövlət və investor arasında bölünür.

- məhsulun ikipilləli bölgüsünü nəzərdə tutan model HPBS reallaşdırılması prosesində əldə olunmuş resurslar ondan məhsulun ödənilməsi (kompensasiya) hissəsi çıxılmadan, razılaşmada müəyyən olunmuş nisbətlərdə investor və dövlət arasında bölünür. Bu zaman investor məhsulun öz hissəsinə olan bütün vergiləri, o cümlədən mən-

fəət vergisini ödəyir. İkipilləli modelinin digər fərqləndirici xüsusiyyəti də bu tip sazişdə investor üçün məhsulun bölgüsünün əlverişli nisbətlərinin təyin olunmasıdır.

- məhsulun birbaşa bölgüsünü nəzərdə tutan modeldə məhsul bir başa investor və dövlət arasında bölünür. Bu zaman bağlanan sazişlərdə bölgü nisbəti dövlətin xeyrinə təyin olunur, lakin investor mənfəət vergisindən azad olunur. Layihələrin həyata keçirilməsinin ilkin mərhələsində dövlət gəlirlərinin ən böyük mənbəyi bonuslar, sosial fondlara ayırmalar, fiziki şəxslərdən gəlir vergisi və layihənin reallaşdırılması üçün zəruri olan avadanlıqların, əmtəələrin və xidmətlərin yerli təchizatları tərəfindən ödənilən mənfəət vergisi tutulur.

Ümumən, dövlətin HBPS-də iştirakı bir neçə istiqamətdə həyata keçirilə bilər:

- dövlətin hasilatda iştirakı ilə, o cümlədən hasilat xərclərinin ödənilməsi vasitəsilə iştirak edir;

- dövlətin HPBS-in həyata keçirilməsi üzrə layihənin idarə olunması və nəzarətdə iştirakı ilə. Nəzarət və idarəetmədə dövlətin iştirakı ölkənin mövcud qanunvericiliyi və imzalanan sazişin şərtləri ilə müəyyən edilir. Bir qayda olaraq nəzarət dövlət (və ya dövləti təmsil edən dövlət şirkəti) və investorla birgə həyata keçirilir, cari nəzarət isə yalnız investora həvalə olunur;

- mənfəət məhsulunun bölgüsündə dövlətin payı ilə. Dövlət payının həddi bir çox amilin təsiri altında formalaşaraq sonda öz əksini sazişin şərtlərində tapır.

Beləliklə, hasilatın pay bölgüsü rejimi ümumilikdə, reallaşmadan əldə olunan gəlirin tərəflərin birinin digərinə, onun bir hissəsinin əvəzində faydalı qazıntıların hasilatına müstəsna hüquq verən və məcburi zərurət olmadıqda layihənin reallaşmasının bütün müddəti ərzində sazişin əsas kommersiya şərtlərini dəyişməmək öhdəliyinin götürdüyü, digər tərəfin isə özünün texnoloji imkanlarından, başlıca olaraq maliyyə resurslarından istifadə edərək faydalı qazıntıları hasil etmək öhdəliklərində öz üzərinə götürür ki, bu da əməkdaşlığın universal və kifayət qədər çevik forması hesab edilməlidir.

3. Neft sektorunun inkişafının proqnozlaşdırılmasının metodoloji əsasları və xüsusiyyətləri.

Müasir dövrdə neft hasilatı sektoru intensivliyinə, təsir gücünə görə qloballaşma proseslərinin fəal və aparıcı amillərindən biri hesab

edilməlidir.

Təhlil göstərir ki, son illərdə əsasən neft resurslarının hasilatı və ixracında ixtisaslaşmış habelə ehtiyatlarla zəngin ölkələr qloballaşma prosesinə daha aktiv surətdə cəlb olunurlar.

Belə ki, qloballaşma prosesi dünya iqtisadiyyatında gedən inteqrasiya proseslərini gücləndirərək dünya neft bazarını ayrı-ayrı milli bazarların sadəcə olaraq, mexaniki məcmusu kimi deyil, artıq bir-birindən asılı və qarşılıqlı əlaqədə olan vahid bazarlar sisteminə çevirir. Nəticədə, bir ölkədə meydana gələn innovasiyalar dünya bazar məkanında tez bir zamanda yayılaraq, bir coğrafi məkanda əldə olunmuş xərclərin azalması digər regionlarda da məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir edir. Beləliklə, hər hansı bir ölkədə neft məhsullarının qiymətinin səviyyəsi digər ölkələrdən kəskin kənarlaşa bilmir. Aydınır ki, neft bazarlarının qloballaşması son nəticədə rəqabətin də qloballaşmasına gətirib çıxarır.

Təhlil göstərir ki, dünya neft bazarı öz quruluşu və təbiətinə görə beynəlmiləl bazar olmaqla burada fəaliyyət göstərən subyektlər əsasən TMK-dır. Onu xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, bu gün TMK-lar yüksək dərəcədə siyasiləşdirilmiş qurumdur. Belə ki, beynəlxalq neft konsorsiumlarının ayrı-ayrı iştirakçılarının arxasında bir qayda olaraq öz şirkətlərinin maraqlarını müdafiə edən ölkələr durur.

Məlumdur ki, müasir dövrdə neftin qiyməti dünya iqtisadiyyatının əsas indikatorlarından biri kimi özünü göstərir. Belə ki, qiymətlərin yüksəlməsi və ya enməsi beynəlxalq miqyasda maliyyə axınlarının yenidən bölgüsünə səbəb olur, ticarət balansının və mübadilə məzənnəsinin dəyişməsinə, habelə bir sıra makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsinə güclü təsir edir.

Təhlil göstərir ki, dünya bazarında neftin qiymətinin dinamikasını bir çox amillər müəyyən edir: ÜDM-in artımı, neft ehtiyatları, ehtiyatda saxlanılan neftin həcmi və s. Qeyd etmək lazımdır ki, neft biznesi sferasında hökumətin tədbirlərinin nəticələri ilə bağlı amillərin dinamikasını proqnozlaşdırmaq mümkündür. Lakin elmi ixtiralar, texnoloji işləmələrin, iri texnogen və təbii fəlakətlərinin, köklü siyasi dəyişikliklərin, hərbi münaqişələrin, anomal ekoloji dəyişikliklərin və sairənin təsirlərini proqnozlaşdırmaq əslində mümkün deyildir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, vaxtaşırı olaraq yuxarıda qeyd olunan amillərin strukturu və təsir dərəcəsi dəyişə bilər. Neftin qiyməti

mətinin dinamikasına təsir edən amillər arasında, banklar, investisiya şirkətləri kimi maliyyə strukturlarının təsirinin güclənməsi də nəzərdən qaçırılmamalıdır. Bütün bu amillər, şərtlər, proseslər neft sektorunun inkişafının proqnozlaşdırılması zamanı mümkün qədər dəyərləndirilərək nəzərə alınmalıdır.

Neft məhsullarına olan tələb və təklifin proqnozunun təhlili aparılmaqla yanaşı yuxarıda göstərilən, istər uzunmüddətli və istərsə də konyunktur amillərin də qiymətləndirilməsi zəruridir. Bir qayda olaraq, neft qiymətlərinin proqnozlaşdırılmasında ssenari yanaşmasından istifadə olunur. Bu məqsədlə, hər şeydən əvvəl, neftin aşağı qiymətləri, nisbətən yüksəlmə və yüksək qiymətlərə əsaslanan üç ssenari işlənib hazırlanılır.

Birinci ssenari sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə neftin qiymətinin yüksək olmasından irəli gələrək enerjiyə qənaət üzrə ETTKİ-nin güclənməsi haqda fərziyyə üzərində qurulur. İkinci ssenari neftin qiymətinin dəyişməsi ilə bağlı OPEK mütəxəssislərin mövqeyini əks etdirir. Üçüncü ssenari çoxlu sayda dəyişən amillərdən asılı olaraq dəyişən enerji resursunun bu növünün qiymətinin formalaşması xarakteri ilə bağlıdır. Əgər neftin hasilatı, kəşfiyyatı və nəqli mərhələlərində bütün istehsal amillərinə qiymətlərin qeyd olunan artım meylləri, dolların məzənnəsinin aşağı düşməsi, neftin illik hasilatı neft ehtiyatlarının artım tempini üstələməsi, eləcə də, bir sıra makroiqtisadi amillərin təsirini nəzərə alsaq, onda belə fərz etmək olar ki, neftin cari qiyməti yaxın illərdə kifayət qədər yüksək olaraq qalacaqdır.

Zənnimizcə, milli iqtisadiyyatın resurs potensialın makroiqtisadi baxımdan təhlilini, dəyərləndirilməsini və proqnozlaşdırılmasının neft qiymətlərinin ssenariləri əsasında aparılması bir metodoloji əsas kimi götürülməlidir.

Bütün bunlar öz növbəsində, neft sektorunun Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın inkişafına neft amilinin təsirinin sistemli təhlili və qiymətləndirilməsini tələb edir.

4. Azərbaycanda neft sektorunun inkişafı və onun müasir vəziyyətinin makroiqtisadi xarakteristikası.

Dissertasiya işində neft sektorunun inkişafının tarixi səpgidə araşdırılması göstərir ki, Azərbaycanda neft hasilatı kifayət qədər qədim və zəngin tarixə malikdir.

Müstəqillik illərində Azərbaycanda tarixi təcrübəyə, eyni za-

manda dəyişən şəraitə və tələbə uyğun olaraq yeni neft strategiyası formalaşdırıldı.

Ümumən Azərbaycanın neft strategiyasının məzmununu, onun reallaşdırılmasını aşağıdakı üç əsas istiqamətdə səciyyələndirmək olar:

- zəngin dəniz yataqlarının işlənməsi, neft hasilatına xarici investisiyaların və qabaqcıl texnologiyaların cəlb edilməsilə həyata keçirilməsi;

- neftin dünya bazarlarına daşınmasının və nəqlinin etibarlı yollarla təmin edilməsi;

- iqtisadiyyatın, qeyri-neft sektorunun inkişafına, indiki və gələcək nəsillərin rifah halının yüksəldilməsinə istiqamətlənməsi.

Yeni neft strategiyasının reallaşdırılmasının başlanğıcı 20 sentyabr 1994-ci ildə “Əsrin müqaviləsi” adını almış müqavilənin bağlanması-dan götürür.

“Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın neft ehtiyatlarının miqyaslı hasilatı üçün böyük həcmli xarici investisiyaların cəlb edilməsini təmin etmiş, daha sonra ölkənin neft sektorunun təkmilləşdirməsinə və inkişafına səbəb olmuş, onu dünya neft bazarında nəzərə çarpan ixracatçısına çevirmiş, Azərbaycanın dünya iqtisadi sistemində aktiv daxil edilməsi və həmçinin şirkətləri neft müqavilələrində iştirak etdiyi ölkələr ilə qarşılıqlı sərfəli əməkdaşlığın inkişafına zəmin yaratdı.

Yeni neft strategiyasının ikinci istiqaməti - Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına daşınmasının və ixracının etibarlı yollarının təmin edilməsi çərçivəsində Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin layihəsinin reallaşdırılması hesab edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əsas ixrac neft kəmərinin inşası regionda Azərbaycana xüsusi iqtisadi və geosiyasi üstünlüyünü təmin etdi. Belə ki, layihənin reallaşdırılması Azərbaycan neftinin dünya bazarına daşınmasının alternativ müstəqil yolunu yaradaraq strateji əhəmiyyət kəsb etdi. Daha sonra, neft kəməri Qazaxıstan neftinin daşınması üçün Xəzər dənizinin şərq sahillərinə qədər uzadılması nəzərdə tutulur. Əgər Qazaxıstanın neftinin ehtiyatları Azərbaycanın neft ehtiyatlarını xeyli üstələdiyini nəzərə alsaq onda bu xətt Azərbaycanı onilliklər ərzində tranzit ölkə statusunda olmasını təmin edəcəkdir.

2001-2012-ci illərdə neft hasilatı, ixracı və neftin dünya qiymətlərinin artım dinamikası

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Neft hasilatı (mln ton)	14,9	15,3	15,4	15,5	22,2	32,3	42,6	44,5	50,4	50,8	45,6	43,4
Neft ixracı (mln ton)	8,5	8,9	9,0	9,0	14,3	24,8	34,8	36,9	44,3	44,5	39,0	36,8
Neftin orta illik dünya qiymətləri (doll/bar)	24,44	25,02	28,83	38,27	54,52	65,14	72,39	97,26	61,67	79,50	111,26	111,67

Mənbə: Azərbaycanın energetikası, statistik məcmuə, Bakı 2012, səh.56,151,162 və BP Statistical Review of World Energy June 2013 Historical data, www.bp.com/statisticalreview

Cədvəldən göründüyü kimi 2001-2012-ci illərdə neftin dünya qiymətlərinin yüksək artım mərhələsi kimi səciyyələnir. Buna görə də neft hasilatı həcmi və ixracının, həmçinin neftin dünya qiymətlərinin əhəmiyyətli yüksəlməsi kombinasiyası neft hasilatı və ixracının dəyərlə ifadəsinin dəfələrlə artmasına səbəb olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə neft hasilatı və ixracının artımı 2005-2010-cu illərdə olmuşdur. Lakin 2011-2012-ci illərdə neft hasilatının bir qədər aşağı düşməsi, bu iki ildə neftin dünya qiymətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə artması nəticəsində ümumi neft gəlirlərinin azalması müşahidə olunmamışdır.

Hesablamalar göstərir ki, tədqiqata cəlb olunan dövr ərzində neft hasilatı və ixracı müvafiq olaraq təqribən 3 və 4 dəfə, neftin dünya qiymətlərinin səviyyəsi isə təxminən 4,5 dəfə artması nəticəsində dəyər etibarlı ilə hasilat və ixracı müvafiq olaraq 13 və 17 dəfə artmışdır.

Təhlil göstərir ki, neft hasilatı və neft gəlirlərinin bu illərdə kəskin artması ölkəmizdə bir çox problemlərin həllində, o cümlədən iqtisadi artımın stimullaşdırılmasında, struktur dəyişikliklərin həyata ke-

çirilməsində, sosial məsələlərin və s. həllində böyük maliyyə imkanları yaratmışdır.

Eyni zamanda, dünya təcrübəsi onu da göstərir ki, neft gəlirlərindən səmərəsiz, qeyri-effektiv istifadə, onlardan istifadənin prioritet istiqamətlərinin yanlış müəyyən edilməsi, milli iqtisadiyyat üçün potensial təhdidlər yaradar, ağır nəticələrə də gətirə bilər.

İqtisadi ədəbiyyatdan məlumdur ki, təbii resurlarla zəngin bir çox ölkələr “resurs lənəti” (“resource curse” – ingilis; “проклятие ресурсов” – rus) adını almış halla üzləşmişdir.

“Resurs lənəti” haqqında ümumi mülahizə ondan ibarət idi ki, zəngin təbii ehtiyatlara, o cümlədən neftə sahib olan ölkələr, digər iqtisadi parametrlər üzrə onlarla müqayisə edilə bilən ölkələrdən daha aşağı sürətlə inkişaf edirlər. Bununla yanaşı, ölkədə təbii ehtiyatların bolluğunun iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sisteminin effektivliyindən asılı olaraq iqtisadi artıma həm müsbət və həm də mənfi təsir göstərə bilməsində ifadə edilən “şerti lənət” anlayışından istifadə olunur. Nəhayət, bu problemə əks nöqteyi-nəzərdən araşdırılması göstərir ki, «resurs lənəti» resursların bolluğundan deyil, onların hasilatından alınan gəlirlərinin qeyri-səmərəli istifadəsi nəticəsində baş verən bir proses kimi qiymətləndirilməlidir.

Dünya təcrübəsində belə potensial təhdidlərin aradan qaldırılmasının, stabil iqtisadi artımın təmin edilməsinin və stimullaşdırılmasının geniş yayılmış və effektiv alətlərindən biri kimi bərpa olunan resurs fondları çıxış edir.

Hesablamalar göstərir ki, 2001-2012-ci illər ərzində Neft Fonduna ümumi daxilolmalar 83,7 milyard dollar təşkil etmişdir. Bunun da 34,1 milyard dolları və ya 40,7 %-i fondun yığımı və müvafiq olaraq 49,6 milyard dolları və ya 59,3 %-i fond xərcləri təşkil etmişdir.

Neft Fondunun xərclərinin əsas maddəsini dövlət büdcəsinə transferlər təşkil edir. Ümumən, 2003-2012-ci illərdə Neft Fondundan büdcəyə 35 milyon manat vəsait transfer edilmişdir. Bundan başqa, Fondun vəsaitləri ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edən ümummilli strateji və iri infrastruktur layihələrin maliyyələşdirməsinin, Azərbaycanda davamlı inkişaf modelinə keçidinin təmin edilməsinin böyük maliyyə mənbəyinə çevrilmişdir.

5. Neft sektorunun milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi.

Neft hasilatının və neftin dünya qiymətlərinin illik artım sürə-

tinin təhlili göstərir ki, son üç ildə qiymət amilin təsiri müəyyən dərəcədə güclənsə də ümumən hasil edilən neftin və ixracının dəyər kəmiyyətinə təxminən eyni dərəcədə təsir göstərmişlər. Təhlil göstərir ki, neftə dünya qiymətlərinin dəyişməsi ölkəmizdə başlıca makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasına - iqtisadi inkişafın şaxələnməsinə, ÜDM-in, büdcə gəlirlərinin artım sürətinə, investisiya fəallığının və sairəyə xarici (ekzogen) amil olaraq güclü təsir göstərir.

Dissertasiya işində apardığımız reqressiya təhlilinin nəticələri göstərir ki, dünya bazarında neftin qiymətinin 1%-lik artımı Azərbaycanda ÜDM-in təqribən 0.4%-lik, ümumi ixracın isə 2%-lik artımı ilə nəticələnir.

Nəzəri cəhətdən dünya bazarında neftə qiymətinin yüksəlməsi ölkəyə xarici valyuta axınını sürətləndirir ki, bu da manatın məzənnəsinin möhkəmlənməsinə, başqa sözlə milli valyutanın bahalaşmasına səbəb olur. Qeyd etmək lazımdır ki, manatın xarici valyutalara nisbətən bahalaşması isə müxtəlif kanallar və vasitələrlə Azərbaycan iqtisadiyyatının ayrı-ayrı problemlərinin həllinə təsiri konkret olaraq manatın məzənnəsinin inflyasiyaya, maliyyə sabitliyinə, xarici investisiyaların həcmində, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinə təsiri ehtimalı aşağıdakı kimi mümkündür.

Milli valyutanın məzənnəsinin möhkəmlənməsi ölkəyə idxal olunan məhsulların manatla ifadədə ucuzlaşmasına səbəb olur və idxal qiymətlərinin aşağı düşməsi ölkədə inflyasiyanın ümumi səviyyəsini aşağı salır; maliyyə - bank sektorunun xarici öhdəliklərinin daha asan yerinə yetirilməsinə imkan verir ki, bu da bank sektorunun və ümumən iqtisadiyyatda maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində xüsusi əhəmiyyət daşıyır, milli valyutanın davamlı olaraq tədricən möhkəmlənəcəyini gözləyən xarici investor vəsaitlərini həmin ölkədə yerləşdirməklə xarici valyutanın ucuzlaşmasından əlavə mənfəət əldə edə bilər, bu da ölkəyə xarici kapital axınını sürətləndirir.

Lakin, manatın real effektiv məzənnəsinin möhkəmlənməsi yerli məhsulların onları əvəzləyən xarici məhsullara qarşı qiymət rəqabətində mövqelərini zəiflədir. Burada əsasən, qeyri-neft idxal çəkili və qeyri-neft ixrac çəkili real effektiv məzənnəyə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Qeyri-neft idxal çəkili real effektiv məzənnənin möhkəmlənməsi səbəbindən ucuzlaşan xarici məhsullar daxili bazarı doldurur və həmin məhsulları əvəzləyən yerli məhsulları daxili bazarda sıxışdırır. Qeyri-neft ixrac çəkili real effektiv məzənnənin möhkəmlənməsi

isə beynəlxalq bazarlara çıxarılan qeyri-neft məhsullarının həmin bazarlarda qiymət rəqabəti baxımından mövqeyini zəiflədir.

Dünya bazarında neft qiymətlərinin dəyişməsinin nəticələrinin təhlili göstərir ki, neft qiymətinin 1% yüksəlməsi Azərbaycanda bir rüblük gecikmə ilə qeyri-neft ixrac çəkili real effektiv məzənnənin 0.14% möhkəmlənməsinə səbəb olur ki, bu da nəzəri cəhətdən qeyri-neft sektorunun ixrac qabiliyyətini (yerli məhsulların xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətini) aşağı salır. Qeyri-neft ixrac çəkili real effektiv məzənnə artımının 1% yüksəlməsi bir rüblük gecikmə ilə qeyri-neft ixracı artım tempinin 2.4% azalmasına səbəb olur. Nəticələr neft qiyməti artımının qeyri-neft sektoru ixracı üzərində məhdudlaşdırıcı təsirə malik olduğunu göstərir.

Təhlil göstərir ki, neft qiymətinin 1% yüksəlməsi bir rüblük gecikmə ilə qeyri-neft idxal çəkili real effektiv məzənnənin 0.17% möhkəmlənməsinə səbəb olur. Bu isə nəzəri baxımdan yerli məhsulların daxili bazarlarda xarici alternativlərilə rəqabət qabiliyyətini zəiflətməklə idxalı artırmalıdır. Reqressiya təhlilinin nəticələrinə görə qeyri-neft idxal çəkili real effektiv məzənnənin artım tempinin 1% yüksəlməsi dörd rüb gecikmə ilə qeyri-neft idxalının artım sürətini 2.93% yüksəldir. Göründüyü kimi, real məzənnənin möhkəmlənməsi idxalın artımına təsiri kifayət qədər yüksəkdir ki, bu da öz növbəsində yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə və daxili bazardan sıxışdırılmasına səbəb olur.

6. Dünya neft bazarında qiymət konyunkturasından asılı olaraq Azərbaycanda neft gəlirlərinin proqnoz ssenariləri.

Təhlil göstərir ki, son 10 ildə ölkə büdcəsinin formalaşmasında neft gəlirlərinin payı kəskin yüksəlmişdir. Eyni zamanda, neft sektorundan əldə olunan gəlirlər hesabına qeyri-neft sektorunun üstün inkişafının təmin olunması və onun nəticəsidir ki, büdcə gəlirlərinin strukturunda onun həcmi xeyli artmışdır. Yaxın illərdə ölkəmizdə neft hasilatının azalacağı proqnozlaşdırılır. Dəyişən şəraitə və tələbə uyğun olaraq neft gəlirlərindən optimal və səmərəli istifadə olunması ilə bağlı dövlət siyasətinin formalaşdırılması və reallaşdırılması bütün bu proseslərin proqnozlaşdırılmasını tələb edir. Bu baxımdan bu sahədə mövcud ola biləcək halları dəyərləndirmək məqsədi ilə perspektiv dövr üçün büdcə gəlirlərinin formalaşmasında neft amilinin rolunun müəyyənləşdirilməsi və uzunmüddətli ssenarilərin işlənməsi

mühüm əməli əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın gedişində biz, büdcənin gəlir hissəsinin formalaşma bazasını əsasən ölkə ərazisində istehsal edilən məhsul və xidmətlər təşkil etdiyinə görə gəlirlərin proqnozlaşdırılması zamanı ÜDM-in proqnoz ssenarilərindən istifadə etmişik. Bu zaman Azərbaycan iqtisadiyyatının strukturunun xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq büdcə gəlirlərinin formalaşmasında sərbəst dəyişənlər qismində neft ilə bağlı ÜDM və qeyri-neft ÜDM-i müəyyən edilmişdir. Proqnozlaşdırmanın metodoloji əsasını qeyri-xətti – loqarifmik regressiya modelləri təşkil etmişdir.

Neft ÜDM-inin modelləşdirilməsində əsas determinantlar olaraq neft hasilatı (mln. tonla) və neftin dünya bazarı qiyməti (dollar/barrellə) seçilmiş, qeyri-neft sektorunda ÜDM-in proqnoz ssenariləri isə hipotetik stabil artım ssenariləri şəklində qurulmuşdur.

Neftlə bağlı yaranan ÜDM-in proqnoz ssenarilərinin qurulmasında neftin dünya bazarı qiymətinin üç hipotetik inkişaf ssenarilərindən (pessimist, orta hal, optimist) istifadə olunmuşdur. Pessimist ssenari üçün neft qiyməti 50 dollar/barrel, orta hal ssenarisi üçün 75 dollar/barrel, optimist ssenari üçün isə 90 dollar/barrel müəyyən olunmuşdur.

Qeyri-neft sektorunda isə buraxılışın həcmnin (bazar dəyərilə) proqnozlaşdırılması zamanı qurulan ssenarilərdə sektor üzrə artım tempi əsas götürülmüş, pessimist ssenaridə 5%, orta hal ssenarisində 7%, optimist ssenaridə isə 9% əsas götürülmüşdür. Beləliklə, biz tədqiqat gedişində neft qiymətləri və qeyri-neft sektorunun artım tempinin müxtəlif kombinasiyalarından doqquz proqnoz ssenarisi hazırlanmışdır.

Təhlildən alınan nəticələr göstərir ki, neft hasilatının hər 1%-lik artımı Azərbaycanda neft ÜDM-nin 1.12%-lik artımına səbəb olur. Məhsul buraxılışın neft qiymətlərinə görə elastikliyi isə nisbətən daha aşağı, 1.04-dır. Başqa sözlə, neft qiymətindəki hər 1%-lik artım bu sektorda 1.04%-lik artımla nəticələnir.

Neft qiymətinin 50, 75 və 90 dollar/barrellik qiymət ssenariləri üzrə model əsasında qurulan proqnoz hesablamalarının nəticələrinə görə neft hasilatının zirvəsindən sonrakı illərdə neft sektorunda buraxılışın həcmi sürətlə azalmağa başlayır.

Alınan nəticələr belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, neft hasilatının zirvəsindən sonrakı dövrdə neft sektorunun məhdudlaşdırılması nəticəsində büdcənin bu sektordan gələn azalan gəlirlərinin yerinin doldurulması və maliyyələşmə probleminin yaranmaması üçün

qeyri-neft sektorunun davamlı və yüksək artım tempinin uzunmüddətli dövr üçün təmin olunması vacibdir. Yalnız belə olduğu halda büdcə maliyyələşmə problemi ilə üzləşməyərək, eyni zamanda Neft Fondu vəsaitlərinin bir hissəsi büdcənin maliyyələşdirilməsinə deyil, iqtisadiyyat üçün vacib əhəmiyyət daşıyan iri layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilə bilər.

Bunlarla yanaşı, digər vacib məqam büdcə xərclərinin optimal artım tempinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır. Əgər 2000-2012-ci illərdə büdcə xərclərinin artım tempinə nəzər saldıq görərik ki, görünür ki, 12 il ərzində büdcə xərclərində təqribən 23 dəfə artım müşahidə olunub (nominal olaraq). Büdcə xərclərindəki artımın eyni tempə davam etməsi halında həm neft qiymətləri, həm də qeyri-neft sektorunun artım tempi baxımından ən yaxşı hal ssenarisində belə büdcədə maliyyələşmə probleminin yaşanması real görünür.

Bütün bunlar bizə belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, neft hasilatının aşağı düşməsi ilə əlaqədar ÜDM-də neft sektorundan azalan hissənin əvəzlənməsi, davamlı iqtisadi artımın təmin olunması, eyni zamanda uzunmüddətli dövrdə büdcənin maliyyələşmə problemi ilə üzləşməsi ehtimalının minimuma endirilməsi məqsədilə bir sıra iqtisadi, hüquqi və institutsional tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir.

Birincisi, iqtisadiyyatın orta və uzunmüddətli inkişaf strategiyalarının müəyyənləşdirilməsi. Hazırlanmalı olan orta müddətli strategiya yaxın 8-10 ili əhatə etməklə neft sektorunun payının azalmağa başladığı dövrdə tədricən ÜDM-də neft sektorundan azalan daxilolmalarının yerini tutmalı və ümumilikdə, iqtisadiyyatda imkanların məhdudlaşmasının qarşısını almalıdır. Bu neftə əsaslanan iqtisadiyyatından neftsiz iqtisadiyyata keçid, birinci – aralıq mərhələ olmalıdır. Həmdə orta müddətli strategiyanın əsas məqsədi neftsiz iqtisadiyyata keçidi minimal itkilərlə həyata keçirmək olmalıdır. Bu məqsədlə ilk növbətə iqtisadiyyatda bu funksiyaları yerinə yetirə biləcək uyğun sektor və ya sektorlar formalaşdırılmalı, İKT-nın, turizmin, ASK-nın, tranzit nəqliyyat infrastrukturunu inkişafı və konkret hədəfə yönəlmiş məqsədli inkişaf proqramı hazırlanmalı, və bunların maliyyələşdirilməsində Neft Fondunun vəsaitlərindən istifadə edilməsi məqsəduyğun hesab edilməlidir.

İkincisi, kontr-tsiklik fiskal siyasətin həyata keçirilməsi. Büdcə xərclərinin artım tempi əsasən iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətilə birbaşa əlaqələndirilməli və sürətli artım dövründə xərclərin artım

sürəti azaldılmalı, əksinə, artım tempinin aşağı düşdüyü və məcmu tələbin daraldığı dövrdə artırılmalı və tələb dəstəklənməlidir.

Üçüncüsü, büdcə xərclərinin artım tempi və Neft Fondundan büdcəyə vəsaitlərin köçürülməsi üçün konkret bir cərcivənin müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Bu cərcivə hüquqi sənəd olmaqla müəyyən olunmuş zaman ərzində Neft Fondundan büdcəyə köçürmələri məhdudlaşdırmalıdır. Cərcivə sənədində eyni zamanda, yuxarıda qeyd edildiyi kimi büdcə xərclərinin artım tempi üzərində konkret bir məhdudiyyətin müəyyənləşdirilməsi vacibdir (böhran dövrləri istisna hal kimi qeyd olunmaqla). Büdcə xərclərinin artım tempi ümumi büdcə gəlirlərinin artım tempi əsasında deyil, büdcəyə qeyri-neft sektorundan daxilolmaların artım tempi əsasında müəyyənləşdirilə və ya ona uyğunlaşdırılması məqsədə uyğun hesab edilməlidir.

7. Effektiv neft strategiyasının formalaşdırılması və reallaşdırılması Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin edilməsinin mühüm şərtidir.

Son illərdə Azərbaycanda makroiqtisadi göstəricilərin, o cümlədən iqtisadi artımın sürəti və dinamikası sahəsində əldə olunan uğurlar yaradılan potensial, start kapitalı artıq bu gün yaxın gələcək üçün işlənib hazırlanan iqtisadi strategiyada ölkəmizin davamlı inkişafa keçidini əməli bir vəzifə kimi qarşıya qoymağa imkan verdi.

Təhlil göstərir ki, dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinin struktura davamlı inkişafın dövlət tənzimlənməsi əməli olaraq ilk növbədə sosial, iqtisadi, ekoloji siyasətlər vasitəsi ilə reallaşdırılır. Lakin bu zaman davamlı inkişafın dövlət tənzimlənməsi və təhlükəsizliyin təmin edilməsi problemlərinin, daxili, xarici, investisiya, innovasiya, maliyyə, sənaye siyasətləri və s. ilə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda təhlili və dəyərləndirilməsi tələb olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, mövcud iqtisadi ədəbiyyatda və əməli təcrübədə uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında milli iqtisadiyyatın inkişafı – innersiyalı, ixrac-xammal və innovasiyalı ssenarisi üzrə üç istiqamətdə nəzərdən keçirilir. Təhlil göstərir ki, innersiyalı inkişaf ssenarisi enerji-xammal kompleksinin saxlanılmasına; ixrac-xammal ssenarisi ölkənin rəqabət üstünlüklərindən daha tam istifadə olunmasına, irimiqyaslı layihələrin reallaşdırılmasına; innovasiya ssenarisi isə yüksək, orta və daha yüksək texnoloji üsulların geniş tətbiqinə əsaslanır. Adətən, bu zaman neft sektorunun ÜDM-də

xüsusi çəkisi aşağı düşür.

Ayrı-ayrı ölkələrin keçdiyi inkişafı ilə bağlı iqtisadi artım tempinin müşahidəsi göstərir ki, adətən, innersiyalı inkişaf ssenarisində ÜDM-in orta illik artım sürəti 3-3,5%, xammal-ixrac ssenarisində 5-5,5%, innovasiyalı ssenaridə 6-6,5% təşkil edir.

Dissertasiya işində Azərbaycanın idxal-ixracın strukturunun təhlili göstərir ki, ümumi ticarət dövriyyəsində 2005-2012-ci illərdə, ixracın xüsusi çəkisi kəskin yüksəlmiş, müvafiq olaraq idxalın xüsusi çəkisi aşağı düşmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, bu hər şeydən əvvəl, ölkəmizdə neft strategiyasının əməli cəhətdən reallaşdırılması öz müsbət və konkret nəticələrinin verdiyinə göstərir. Bu zaman qarşıda duran əsas problem əldə olunan neft gəlirlərindən indiki və gələcək nəsillərin marağını nəzərə alaraq ondan səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun inkişafına, ümumən iqtisadiyyatın elmi-texniki, texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətləndirilməsi çox zəruri hal hesab edilməlidir.

Qloballaşma şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının açıqlığının artması və xüsusən, onun yaxın vaxtlarda ümumdünya ticarət təşkilatına daxil olmaq mümkünüyü davamlı inkişafın təmin edilməsinin strateji problemlərini həll edərkən ilk növbədə onların milli iqtisadiyyata təhlükəsizliyi prizmasından dəyərləndirilməsini tələb edir.

Tədqiqat işində edilən təhlillər, alınan nəticələrin dəyərləndirilməsi belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, ölkəmizin tədricən davamlı inkişaf modelinə keçməsinə təmin etmək üçün respublikamızda neft strategiyası əsas götürməklə perspektiv dövrə tətbiqən formalaşdırılan iqtisadi siyasət fikrimizcə aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

- Azərbaycanda neft strategiyasının reallaşdırılması nəticəsində formalaşan maddi, maliyyə və elmi texniki potensialın digər sahələrin innovasiya əsasında inkişafını təmin etmək üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini;

- ölkədə əldə olunan sabit və yüksək iqtisadi artım sürəti nəzərə alınaraq bu sahədə qarşıda duran prioritet strateji məqsədlərin formalaşdırılmasını;

- yüksək artım sürəti zəruri irəliləyişlər ilə müşahidə olunmaqla ölkəmizdə iqtisadi artımın yanacaq-energetika kompleksindən asılılığının azaldılmasına istiqamətləndirilməsini;

- Azərbaycanda adambaşına düşən ÜDM-in həcmi və sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə tədricən inkişaf etmiş ölkələr sırasına

daxil olmasını təmin etmək üçün innovasiya xarakterli davamlı inkişaf modelinə keçidin təmin edilməsini;

- insan kapitalına yönəldilən investisiyaların kəskin artırılması iqtisadiyyatın strukturunun dəyişən tələbə uyğun təkmilləşdirilməsi və diversifikasiyasını;

- səmərəli milli innovasiya sisteminin formalaşdırılmasını;

- institusional amillərin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə müvafiq şəraitin yaradılması və tədbirlərin həyata keçirilməsini;

- sosial sferada geniş miqyaslı məqsədli proqram və milli layihələrin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılmasını və s. nəzərə alınmalıdır.

Dünyanın inkişafının müasir mərhələsində beynəlxalq aləmdə yeni qaydalar, standartlar, paradixmalar formalaşır. Bu yeni təşəkkül tapan dünya strukturunda Azərbaycanın yeri və rolu, onun geosiyasi, geoiqtisadi mövqeyi, hər şeydən əvvəl, onun zəngin neft yataqları və coğrafi mövqeyi ilə bağlı tranzit-nəqliyyat imkanları ilə müəyyənləşir.

Ümumən, neft sektorundan əldə edilən gəlirlərin bölgüsü və istifadəsi ilə bağlı, ən azı iki yanaşmanın nəzərə alınması məqsədəuyğundur. Birincisi, Azərbaycanın özünün istehsal etdiyi, daxildə və xaricdə reallaşdırdığı neft məhsullarından əldə etdiyi gəlirlərlə bağlıdır. Bu gəlirlərin yaranması, bölgüsü və istifadəsi, qanunvericilikdə müəyyən olunduğu kimi, dövlət büdcəsi vasitəsilə həyata keçirilir.

İkinci yanaşma beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısı kimi neft məhsulları istehsalı və reallaşdırılmasından Azərbaycana çatan payın xüsusi fondda - Dövlət Neft Fondunda cəmləşdirilməsi ilə bağlıdır. Beləliklə, stabilləşdirmə və yığım funksiyalarını yerinə yetirən bu fond Azərbaycanın bu günü və gələcəyi, dinamik inkişafı və firavan həyat şəraitinin təmin olunması üçündür. Bu tipli fondlar birgə neft çıxaran və reallaşdıran dünya ölkələrinin bir çoxunda yaradılmışdır. Qeyd olunan ölkələrdə fondların yaradılmasında əsas məqsəd neftin dünya qiymətlərinin kəskin dəyişildiyi dövrlərdə dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri arasında tarazlığı təmin etmək, eləcə də təbii sərvətlərin ehtiyatları tükəndiyi halda belə dinamik iqtisadi inkişafa şərait yaratmaqdan ibarət olmuşdur.

Qlobal maliyyə böhranı göstərdi ki, hər bir ölkənin inkişaf modelinin prinsiplərinə uyğun olaraq həyata keçirilən iqtisadi siyasət, sosial-iqtisadi proseslərin fiskal və monetar tənzimlənməsi, sadəcə olaraq ancaq iqtisadi artımın yüksək sürətinin təmin edilməsi məqsədlərinə istiqamətlənməsi müasir dövrdə məqbul sayıla bilməz. Bu

baxımdan, ölkəmizdə yaxın gələcək üçün işlənib hazırlanan beynəlxalq miqyasda baş verən prosesləri, mütərəqqi meyilləri milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyi, dinamik və tarazlı inkişafı, rəqabət qabiliyyətliliyi gözənilməklə davamlı inkişafın təmin olunmasına istiqamətlənməlidir.

Ümumən, son illərdə ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin uğuru hər şeydən əvvəl özünü makroiqtisadi göstəricilərinin dinamikasında göstərir. Belə ki, 2003-2013-cü illərdə Azərbaycanın iqtisadi potensialı 4 dəfə, ümumi daxili məhsul 3 dəfə, qeyri-neft sektorunun ümumi daxili məhsulu isə 2,4 dəfə, strateji valyuta ehtiyatları 30 dəfə artaraq, 50 milyard dolları ötmüşdür. Yoxsulluğun səviyyəsi 44,7%-dən 6%-ə, işsizlik isə 5,2%-ə qədər azalmışdır. Bu illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən 128,3 milyard dollar investisiyadan 65,7 milyard dollarını daxili investisiyalar təşkil etmiş və xarici ticarət dövriyyəsi 6,4 dəfə artmışdır. Azərbaycan dünyanın ən nüfuzlu “Standart Poors”, “Fitch” və “Moody’s” beynəlxalq agentliklərinin Cənubi Qafqazda investisiya reytinginə görə birinci yerə layiq görülmüşdür. “Qlobal rəqabətlik Hesabatı”nda ölkəmiz 144 ölkə arasında 46-cı. MDB məkanında isə ardıcıl olaraq son dörd ildir ki, birinci yeri tutur. Fikrimizcə bütün bunlar müstəqillik illərində ölkəmizdə davamlı inkişaf modelinə keçid məqsədilə reallaşdırılan sistemli, optimal və koordinasiya olunmuş iqtisadi siyasətin məntiqi nəticəsi hesab edilməlidir.

Dissertasiya işinin sonunda tədqiqatdan əldə olunan nəticələr ümumiləşdirilir, müvafiq təklif və tövsiyələr irəli sürülür.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin dərc olunmuş aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. C.Y.Osmanlı. “Neft strategiyasının reallaşdırılmasında investisiya amilləri” “İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika”. jurnalı, №3-4, 2007, Bakı; 2008; 0,9 ç.v.

2. C.Y.Osmanlı. “Təbii resurslardan istifadənin dövlət tənzimlənməsi məsələləri” “İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika”. jurnalı, № 3-4, 2008, Bakı; 0,6 ç.v

3. C.Y.Osmanlı. “Qlobal İqtisadi böhran və Azərbaycanın enerji təminatı strategiyası” “Qlobal maliyyə böhranı: İqtisadi təhlükəsizliyin Azərbaycan modeli və dünya təcrübəsi” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfrans, II kitab, Bakı 21-22 dekabr, 2009, 0,5 ç.v.

4. C.Y.Osmanlı. “Ümumilli lider Heydər Əliyevin neft strategiyası”. “Heydər Əliyev: İqtisadi inkişaf startegiyasının təntənəsi”.

Elmi-praktik konfrans, Bakı; 2009; 0,3 ç.v.

5. C.Y.Osmanlı. “Azərbaycanın karbohidrogen resurslarından səmərəli istifadə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsinin mühüm şərtidir” “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi Əsərləri” IV buraxılış, Bakı;2009; 0,7 ç.v.

6. C.Y.Osmanlı. “Qərb dövlətlərinin Cənubi Qafqaz və Qara dəniz hövzəsi regionunda yürütdükləri enerji siyasəti”. “İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika”. jurnalı, №1, 2010. 0,75 ç.v.

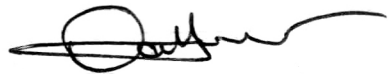
7. Османлы Дж.Ю. “Политические проблемы в сфере энергетического сотрудничества между Азербайджаном и ЕС” («Черноморская безопасность», Научный журнал Центра содействия изучению геополитических проблем и евроатлантического сотрудничества Черноморского региона – «Номос», Украина, №15, 2010); 0,5 ç.v.

8. Османлы Дж.Ю. «Чего хочет США в Прикаспийском регионе, нефти и только?» («Черноморская безопасность», Научный журнал Центра содействия изучению геополитических проблем и евроатлантического сотрудничества Черноморского региона - «Номос», Украина, №17, 2010); 0,5 ç.v.

9. C.Y.Osmanlı. “Neft Fondunun vəsaitlərinin istifadəsi məsələləri.” “Dünya iqtisadiyyatının inkişaf paradıqması. Bazar və sonrası” mövzusunda I Avrasiya sosial elmlər forumu 18-21 oktyabr 2012-ci il, s. 322, 0,75 ç.v.

10. C.Y.Osmanlı. “Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunmasında resurs potensialından səmərəli istifadə problemi” Milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi. Bakı 2012, 0,3 ç.v

11. Османлы Дж.Ю. «Нефтедобыча в Азербайджане и ее влияние на экономическое развитие страны.» «Инвестиции и практика», Украина, № 23, 2013, 0,7 ç.v.

Ресурсное обеспечение экономического развития и проблемы государственного регулирования его использования

Расширение масштабов производства, рост потребности стран в природно-сырьевых ресурсах, в современных условиях, а также их ограниченность и рост издержек по их добыче, значительно повысил роль ресурсного фактора в формировании и развитии национальных экономик.

Для Азербайджана, достигшего государственной независимости, формирование и реализация экономической стратегии, позволяющей оптимально и эффективно использовать свои ресурсные преимущества, обретает исключительное значение и ресурсный потенциал экономики становится решающим фактором и условием реализации социально-экономических целей, стоящих перед страной.

В диссертационной работе исследуется роль углеводородных ресурсов, экономических механизмов их рационального использования, анализируется и оценивается современное состояние и пути развития использования нефтяного потенциала и на этой основе определяются приоритеты государственного механизма рационального использования нефтяных доходов.

В первой главе «Ресурсное обеспечение развития национальной экономики и концептуальные основы его государственного регулирования» излагаются теоретико-методологические основы исследования влияния ресурсного потенциала национальной экономики на экономическое развитие страны, анализируются и обобщаются модели государственного регулирования использования нефтяных ресурсов, выявляются их специфические черты, исследуются методологические основы и особенности прогнозирования развития нефтяного сектора.

Во второй главе «Системный анализ и оценка влияния нефтяного фактора на развитие экономики Азербайджана» исследуется развитие нефтяного сектора страны и макроэкономическая характеристика его современного состояния, оценивается влияние динамики добычи и мировых цен на основные макроэкономические показатели, а также на конкурентоспособность национальной экономики.

В третьей главе «Экономическая политика государства по рациональному использованию нефтяных доходов в условиях глобализации и приоритеты ее совершенствования» исследуются вопросы влияния нефтедобычи и мировых цен на динамику ВВП, на бюджетные доходы, даются предложения по рациональному использованию нефтяных доходов, оценивается влияние эффективной нефтяной стратегии на обеспечение устойчивого развития экономики страны, исследуются вопросы государственного регулирования использования доходов Нефтяного Фонда и обозначаются приоритеты его совершенствования.

В итоге обобщаются результаты исследовательской работы и выдвигаются конкретные предложения и рекомендации.

Economic development resource provision and problems of state regulation of it use

Started from the end of the twentieth century the expansion of production scale and the associated sharp growth in needs of natural resources and raw materials, in terms of their limitation and rising costs for their production, significantly increased the role of resource factor in the formation and development of national economies.

As world practice shows, the country's natural and especially its hydrocarbon resources, in many cases, is the potential and start-up capital for the formation and successful development of national economies.

For Azerbaijan, reached the state independence, the formation and implementation of the economic strategy allows to efficiently and effectively use its resource advantages, acquires exceptional significance and resource potential of the economy is becoming a decisive factor and condition for the realization of socio-economic objectives facing the country.

All this requires a systematic analysis and assessment of the problems of state regulation of use of oil resources, occupying a very high proportion of the resource potential of Azerbaijan and is the locomotive of the formation and development of the national economy.

This dissertation explores the role of hydrocarbon resources, economic mechanisms of their rational use, analyzed and assessed the current state and ways for development of the use of oil potential and on this basis, determined priorities of the state mechanism of rational use of oil revenues, and provides specific proposals and recommendations for the improvement of economic strategy of their realization in order to ensure the dynamic and sustainable development of the economy of the country.

In the first Chapter "Resource support of development of national economy and conceptual basis of its state regulation" sets out the theoretical-methodological foundations of the study of the influence of the resource potential of the national economy on the economic development of the country, analyzed and generalized the models of state regulation of use of oil resource, analyzes methodological bases and features of forecasting of various aspects of the development of the oil sector, taking into account the specificity of the factors affecting the formation of world prices.

In the second Chapter "System analysis and assessment of the influence of the oil factor in the development of Azerbaijan economy" explores the development of the oil sector of the country and macroeconomic characteristics of its current state, assesses the impact of the dynamics of production and world prices of basic macroeconomic indicators, as well as the competitiveness of the national economy.

In the third Chapter "The state economic policy on the rational use of oil revenues in the condition of globalization and priorities for its improvement" explores the issues of the impact of oil production and world prices on the dynamics of GDP, on the budget revenues, suggestions for the rational use of oil revenues, estimated the impact of effective oil strategy on sustainable development of the economy, explores the issues of state regulation of the use of the revenues of the Oil Fund and designated priorities for its improvement.

As a result, summarizes the results of research and put forward concrete proposals and recommendations.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ДЖЕЙХУН ЮНИС ОГЛУ ОСМАНЛЫ

**«РЕСУРСНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ И ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО
РЕГУЛИРОВАНИЯ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ»**

Специальность: 5308.01 – «Общая экономика»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**Диссертации по присуждению ученой степени
доктора философии по экономике**

Б А К У – 2 0 1 3